

Κείμενα Παιδείας

Αρ. 6 (2023)

**Δια βίου Μάθηση ή Εκπαίδευση Ενηλίκων:
ενοιολογικές αποσαφηνίσεις, εμπόδια,
στρατηγικές και θεωρίες μάθησης**

Μαριγούλα Κοσμίδου

doi: [10.12681/keimena-paideias.34941](https://doi.org/10.12681/keimena-paideias.34941)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κοσμίδου Μ. (2023). Δια βίου Μάθηση ή Εκπαίδευση Ενηλίκων: ενοιολογικές αποσαφηνίσεις, εμπόδια, στρατηγικές και θεωρίες μάθησης . *Κείμενα Παιδείας*, (6). <https://doi.org/10.12681/keimena-paideias.34941>

Δια βίου Μάθηση ή Εκπαίδευση Ενηλίκων: εννοιολογικές αποσαφηνίσεις, εμπόδια, στρατηγικές και θεωρίες μάθησης

Μαριγούλα Κοσμίδου
Υποψήφια διδάκτωρ, Π.Τ.Δ.Ε. Δ.Π.Θ.
makosmidou@sch.gr

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο επιχειρείται βιβλιογραφικά μια αποσαφήνιση των όρων της δια βίου μάθησης, της συνεχιζόμενης εκπαίδευσης και της εκπαίδευσης των ενηλίκων καθώς επίσης των μορφών εκπαίδευσης ήτοι, της τυπικής, της περιοδικής και της άτυπης. Συνοπτικά παρατίθενται οι φορείς της δια βίου μάθησης στην Ελλάδα καθώς και ο ορισμός αυτής από το ελληνικό και ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο. Η έννοια της ενηλικιότητας αναπτύσσεται ενώ οι θεμελιωτές της εκπαίδευσης ενηλίκων και οι θεωρίες μάθησης διαχρονικά μέσα από μια βιβλιογραφική ανασκόπηση αποτυπώνονται. Τα εμπόδια που εμφανίζονται στην εκπαίδευση των ενηλίκων εξ αιτίας της ενηλικιότητας καθώς και οι στρατηγικές που οι ενήλικες χρησιμοποιούν αναφέρονται στην προσπάθεια της ανάπτυξης των δια βίου μάθησης.

Λέξεις κλειδιά: Δια βίου μάθηση, εκπαίδευση ενηλίκων, θεωρίες μάθησης ενηλίκων, εμπόδια μάθησης ενηλίκων, στρατηγικές μάθησης ενηλίκων.

Abstract

In this article, a bibliographic clarification of the terms of lifelong learning or lifelong education, continuing education and adult education is attempted, as well as the forms of education, i.e. formal, periodical and informal. Briefly listed are the organizations and educational institutions of lifelong learning and continuing education in Greece as well as its definition from the Greek and European institutional framework. The concept of adulthood is developed while the founders of adult education and learning theories across time through a literature review are captured. The barriers that appear in adult education due to adulthood as well as the strategies that adults use refer to the effort to develop lifelong learning

Key words: lifelong education, adult education, adult learning theories, learning strategies, lifelong learning barriers.

1. «Δια βίου μάθηση» ή «Εκπαίδευση Ενηλίκων»

1.1 Εννοιολογικές Αποσαφηνίσεις

Η εκπαίδευση ενηλίκων εμφανίστηκε στον δυτικό κόσμο αρχές του 20ου αιώνα αποσκοπώντας στη βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου ευπαθών, και όχι μόνο, κοινωνικών ομάδων σύντομα δε αποτέλεσε όρο για κατηγορίες όπως επαγγελματική κατάρτιση, εκπαίδευση σχετικά με πολιτιστικά θέματα, εκπαίδευση σε κοινωνικά και πολιτικά θέματα με επέκταση σε όλες σχεδόν τις χώρες (Βεργίδης, 2001). Η σύγχρονη εκπαίδευση ενηλίκων άρει περιορισμούς παραδοσιακής εκπαίδευσης εστιάζοντας στα προσωπικά ενδιαφέροντα και δυνατότητες εκπαιδευόμενων, μέσα από καινούργιες μεθόδους εκπαίδευσης (Marples, 2003).

Αρκετοί όροι χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν την εκπαίδευση ενηλίκων αντιπροσωπεύοντας διαφορετικές θεωρίες και εκπαιδευτικές κουλτούρες.

«Εκπαίδευση ενηλίκων είναι κάθε εκπαιδευτική διεργασία, κάθε περιεχομένου, επιπέδου ή μεθόδου, είτε πρόκειται για τυπική εκπαίδευση είτε όχι, είτε για διεργασία που επεκτείνει χρονικά ή αντικαθιστά την αρχική εκπαίδευση στα σχολεία, κολέγια και πανεπιστήμια, καθώς και για μαθητεία, μέσω των οποίων άτομα που θεωρούνται ενήλικα από την κοινωνία στην οποία ανήκουν αναπτύσσουν τις ικανότητές τους, εμπλουτίζουν τις γνώσεις τους, βελτιώνουν τα τεχνικά και επαγγελματικά τους προσόντα ή τα προσανατολίζουν προς άλλη κατεύθυνση και επιφέρουν αλλαγές στις στάσεις ή τη συμπεριφορά τους με τη διπλή προοπτική της πλήρους προσωπικής ανάπτυξης και της συμμετοχής σε μια εναρμονισμένη και αυτοδύναμη κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη» (Unesco, 1975).

«Η Εκπαίδευση Ενηλίκων αφορά οποιαδήποτε μαθησιακή δραστηριότητα ή πρό - γραμμα σκόπιμα σχεδιασμένο από κάποιον εκπαιδευτικό φορέα, για να ικανοποιήσει οποιαδήποτε ανάγκη κατάρτισης ή ενδιαφέρον που ενδέχεται να πραγματοποιηθεί σε οποιοδήποτε στάδιο της ζωής ενός ανθρώπου που έχει υπερβεί την ηλικία της υπο - χρεωτικής εκπαίδευσης και η κύρια δραστηριότητά του δεν είναι πλέον η εκπαίδευση. Η «σφαίρα» της, επομένως, καλύπτει μη επαγγελματικές, επαγγελματικές, γενικές, τυπικές και μη τυπικές σπουδές, καθώς επίσης και την εκπαίδευση που έχει συλλογικό κοινωνικό σκοπό» (ΟΟΣΑ, 1977 στο Rogers, 1999, 55).

Οι παραπάνω ορισμοί αποδεικνύουν ύπαρξη σχεδιασμού υλοποίησης δια βίου μάθησης με ανθρωποκεντρική κατεύθυνση (Κόκκος 2005α).

Η «Συνεχιζόμενη εκπαίδευση» χρησιμοποιείται για «προγράμματα επιστημονικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης υψηλού επιπέδου απευθυνόμενα σε ενήλικες που είναι ήδη μορφωμένοι.» (Rogers A., 1998) απασχολώντας επαγγελματικές συντεχνίες και επιστημονικούς συλλόγους.

Η «**Δια βίου εκπαίδευση**», «εκπαίδευση ως τμήμα διεργασίας της ζωής.» (Rogers A. 1998), αποτελεί εισαγόμενο όρο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2001) διευρύνοντας τον όρο «εκπαίδευση ενηλίκων» (συνθήκης Λισσαβόνας). Περιλαμβάνει όλες τις μορφές μάθησης, τυπικές και άτυπες, παρούσες σε ένα λιγότερο δομημένο και οργανωμένο περιβάλλον (Κόκκος, 2005) αποδεχόμενη ότι «είναι κάθε μαθησιακή δραστηριότητα, η οποία αναλαμβάνεται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής των ατόμων, με σκοπό τη βελτίωση των γνώσεων, των δεξιοτήτων και των ικανοτήτων στο πλαίσιο μιας προσωπικής, κοινωνικής προοπτικής και /ή μιας προοπτικής που σχετίζεται με την απασχόληση» (Γραφείο Προγραμματισμού, 2007, 2).

Η Γενική Γραμματεία Διά Βίου Μάθησης¹ όρισε «διά βίου μάθηση» *«όλες τις μορφές μαθησιακών δραστηριοτήτων στη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου, που αποσκοπούν στην απόκτηση ή την ανάπτυξη γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων, οι οποίες συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης προσωπικότητας, στην επαγγελματική ένταξη και εξέλιξη του ατόμου, στην κοινωνική συνοχή, στην ανάπτυξη της ικανότητας ενεργού συμμετοχής στα κοινά και στην κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη».*

Η «δια βίου μάθηση» χαρακτηρίζεται φιλοσοφική αντίληψη, εκπαιδευτική διαδικασία αποτελώντας πορεία από γεννήσεως και καθ' όλη διάρκεια ζωής του ανθρώπου (Μαυρογιώργος, 1999), απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων, περιλαμβάνει τη γενική Εκπαίδευση Ενηλίκων, αναπτυσσόμενη σε δομημένα και οργανωμένα από την πολιτεία μαθησιακά περιβάλλοντα και τη αποκτηθείσα γνώση από την καθημερινότητά, την εργασία, τα βιώματα και τις εμπειρίες (Αθανασίου κ.α. 2014), πεδίο ανάπτυξης προσόντων προκειμένου οι ενήλικες να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της εποχής (Κόκκος στο Rogers, 1999), ορισμό ομπρέλα, πλήρη εκπαιδευτική διαδικασία. Η μετατροπή από «δια βίου παιδεία» σε «δια βίου μάθηση» σηματοδοτεί αλλαγή περιεχομένου του όρου (Νικηταρά, 2011) «προσανατολίζεται περισσότερο στη βελτίωση και εξέλιξη των επαγγελματικών, μορφωτικών και εκπαιδευτικών επιπέδων του ανθρώπινου δυναμικού με την κατάλληλη εξειδίκευση και εκπαίδευση σε γνώσεις και δεξιότητες αλλά και στην ανανέωση και επικαιροποίηση των υπαρχουσών, προκειμένου να ανταποκριθεί στις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνικο-πολιτικής κατάστασης και να εξασφαλίσει τη μόνιμη απασχολησιμότητά του» Βογιατζή (2017).

Η δια βίου μάθηση περιλαμβάνει **την τυπική εκπαίδευση**,- *«παρέχεται στο πλαίσιο του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος, οδηγεί στην απόκτηση πιστοποιητικών αναγνωρισμένων σε εθνικό επίπεδο από τις δημόσιες αρχές και αποτελεί μέρος της διαβαθμισμένης εκπαιδευτικής κλίμακας. εντάσσεται*

¹ Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων Ελλάδος (2013)

και η γενική τυπική εκπαίδευση ενηλίκων.» (Εφημερίς της Κυβερνήσεως,2010)-, τη μη τυπική και την άτυπη μάθηση (Ahmed και Coombs, 1974).²

Μη τυπική εκπαίδευση είναι οργανωμένες εκπαιδευτικές δραστηριότητες υλοποιούμενες από φορείς εκτός επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος, απευθυνόμενες σε ανήλικες και ενήλικες παρέχοντας επιλεγμένους τύπους μάθησης σε συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες, παρεχόμενη εκπαίδευση με δυνατότητα ο εκπαιδευόμενος να αποκτήσει αναγνωρισμένα πιστοποιητικά – πτυχία σε επίπεδο εθνικό³.

Άτυπη μάθηση αποτελούν όλες οι δραστηριότητες μάθησης εκτός οργανωμένου εκπαιδευτικού πλαισίου καθ' όλη τη διάρκεια ζωής του ανθρώπου, κατά τον ελεύθερο χρόνο, την συζήτηση με συνεργάτες ή αλληλεπίδραση με το περιβάλλον του, χωρίς ιδιαίτερο σχεδιασμό από κάποιον εμπλεκόμενο φορέα και χωρίς συνειδητή μάθηση από το άτομο, επειδή το άτομο «έτυχε» να εργάζεται σε κάποιο χώρο, κάποια συγκεκριμένη στιγμή (Olesen, 2006), «οι μαθησιακές δραστηριότητες ... εκτός οργανωμένου εκπαιδευτικού πλαισίου, σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου, στο πλαίσιο του ελεύθερου χρόνου ή επαγγελματικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων» (Γ.Γ.Δ.Β.Μ., 2013), «βιβλία, εφημερίδες και περιοδικά, ταινίες, ραδιοφωνικά και τηλεοπτικά προγράμματα και πάνω απ' όλα τη μάθηση που συμβαίνει καθημερινά σε κάθε σπίτι» (Κόκκος, 2005α), η εκπαιδευτική διαδικασία απόκτησης οποιασδήποτε επιστημονικής γνώσης αποσκοπώντας στην επιτυχή είσοδο στην αγορά εργασίας, στην κατάρτιση δια βίου αλλά και διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου ατόμου με προσωπικότητα (Καραλής, 2003).

1.1.1 Φορείς και Θεσμικό πλαίσιο : Ελληνικός φορέας:

Α) της δια βίου μάθησης είναι η **Γενική Γραμματεία Επαγγελματικής Εκπαίδευσης Κατάρτισης και Δια Βίου Μάθησης ΕΕΚ ΓΓΔΒΜ** του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων⁴.

² Η «Περιοδική Εκπαίδευση» «περιλαμβάνει την σχολική εκπαίδευση και εκπαίδευση των ενηλίκων και υπογραμμίζει την ελεύθερη βούληση των ανθρώπων να εισέρχονται να εξέρχονται και να επανέρχονται στον κόσμο της εκπαίδευσης.» (Rogers A. 1998).

³ «Η εκπαίδευση που παρέχεται σε οργανωμένο εκπαιδευτικό πλαίσιο εκτός του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος και μπορεί να οδηγήσει στην απόκτηση πιστοποιητικών αναγνωρισμένων σε εθνικό επίπεδο. Περιλαμβάνει την αρχική επαγγελματική κατάρτιση, τη συνεχιζόμενη επαγγελματική κατάρτιση και τη γενική εκπαίδευση ενηλίκων.» (Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας,2010).

⁴ http://www.gsae.edu.gr/images/stories/Nomos_diaviou.pdf Όπως αναφέρεται στην σχετική ιστοσελίδα του ανωτέρω υπουργείου « Η Γενική Γραμματεία Διά Βίου Μάθησης (Γ.Γ.Δ.Β.Μ.) του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, είναι ο Επιτελικός Φορέας Δια Βίου Μάθησης στην χώρα. Σύμφωνα με το Ν. 3879/2010 η Γ.Γ.Δ.Β.Μ. έχει ως αποστολή να σχεδιάζει τη δημόσια πολιτική της διά βίου μάθησης, να διαμορφώνει τους σχετικούς κανόνες, να εκπονεί το αντίστοιχο εθνικό πρόγραμμα και να εποπτεύει την εφαρμογή του». Παράλληλα, η ΓΓΔΒΜ έχει την ευθύνη σχεδιασμού και λειτουργίας συγκεκριμένων δομών κατάρτισης και εκπαίδευσης ενηλίκων. Ειδικότερα

Εποπτεύει και διαχειρίζεται τα συστήματα αρχικής και συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης, καθώς και τη γενική εκπαίδευση ενηλίκων, Διαμορφώνει το εκπαιδευτικό πλαίσιο όλων των μονάδων της αρχικής και της συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης και γενικότερα της μη τυπικής εκπαίδευσης, Συντονίζει, αξιολογεί και υποστηρίζει το Εθνικό Δίκτυο Διά Βίου Μάθησης, Σχεδιάζει και διαχειρίζεται προγράμματα διά βίου μάθησης εθνικής σημασίας, που αφορούν τον πληθυσμό της χώρας και τον απόδημο ελληνισμό, Μελετά και αξιοποιεί βέλτιστες πρακτικές από το ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο και διαχειρίζεται ευρωπαϊκά και συγχρηματοδοτούμενα από την Ευρωπαϊκή Ένωση προγράμματα, Μεριμνά για τη διασφάλιση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών κατάρτισης και γενικής εκπαίδευσης ενηλίκων, Μεριμνά για τη συμμετοχή των μελών των ευάλωτων κοινωνικά ομάδων

Β) *Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης* είναι τα δημόσια και ιδιωτικά Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης ΙΕΚ⁵.

Γ) *Συνεχιζόμενης Επαγγελματικής Κατάρτισης*.⁶ τα κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης ΚΕΚ.

Γενικής Εκπαίδευσης Ενηλίκων : οι «*Σχολές Γονέων και τα Κέντρα Δια Βίου Μάθησης*,⁷ και τα *Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας*».⁸.

1.2 Θεμελιωτές της εκπαίδευσης ενηλίκων

1.2.1 John Dewey⁹

Θεμελιωτής, πατέρας της δια βίου εκπαίδευσης και των «εναλλακτικών» ιδεών (Flude και Parrott 1979;21) πίστευε στην ατομική ανάπτυξη ως αποτέλεσμα εμπειριών, εκπαίδευσης και διεργασίας απόκτησης γνώσεων, ότι οι εμπειρίες θα καταστήσουν την δυναμική για αφομοίωση καινούριων εμπειριών που θα προστεθούν στις προηγούμενες. Αποτέλεσμα είναι η ες αεί διαμόρφωση νοητικού γνωσιακού μοντέλου που έχει συνθέσει κάποιος για τα πράγματα. Κάθε άτομο, θα αλλάξει και θα αναπτύξει απόψεις και δράση εξ αιτίας αυτής της διεργασίας. Χάρη στην δια βίου εργασία το ίδιο το άτομο θα είναι σε θέση αναβάθμισης σκέψης και δράσης, αναθεώρησης και επιθεώρησης νέων απόψεων και ιδεών υπό νέο πρίσμα. Η δια βίου γνώση είναι η μόνη δυνατή έξοδος προς ένα δυνατό μέλλον για κάθε άνθρωπο σε μια κοινωνία και σε μια εποχή που συνεχώς εξελίσσεται αφού «*η εκπαίδευση δεν πρέπει να σταματά όταν κανείς τελειώνει ή αφήνει το σχολείο. Η τάση να διδάσκεται κανείς από την ίδια τη ζωή και να διαμορφώνει έτσι τις συνθήκες της ζωής ώστε*

σε προγράμματα δια βίου μάθησης, Συνεργάζεται με διεθνείς ή ευρωπαϊκούς φορείς ή φορείς άλλων χωρών οι οποίοι έχουν ανάλογο σκοπό και εκπροσωπεί το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού σε όργανα διεθνών ή ευρωπαϊκών οργανισμών, Μεριμνά για την επιμόρφωση και τη συνεχή υποστήριξη των στελεχών των υπηρεσιακών μονάδων και των αρμόδιων φορέων παροχής υπηρεσιών δια βίου μάθησης των Περιφερειών και των Δήμων Συγκροτεί και τηρεί Μητρώα Φορέων Δια Βίου Μάθησης και Προσόντων Πολιτών

⁵ Εδώ εντάσσονται δραστηριότητες που έχουν ως σκοπό την απόκτηση βασικών επαγγελματικών γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων.

⁶ Σκοπός των δομών της συνεχιζόμενης κατάρτισης είναι η αναβάθμιση, η ανανέωση και ο εκσυγχρονισμός των επαγγελματικών γνώσεων που κατέχει ο εκπαιδευόμενος για την καλύτερη ένταξη ή επανένταξη αυτού στην αγορά εργασίας, την διασφάλιση εργασίας και την επαγγελματική και προσωπική του εξέλιξη. Φορέας υλοποίησης στην Ελλάδα είναι τα κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης ΚΕΚ.

⁷ Η δια βίου μάθηση στην Ελλάδα/ απολογισμός 2012

⁸ Σκοπός λειτουργίας τους είναι η παροχή στους ενήλικες της δυνατότητας ολοκλήρωσης της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης παρέχοντας απολυτήριο ισότιμο με το απολυτήριο του Γυμνασίου (Ν. 2525/97). Με διάρκεια φοίτησης δεκαοκτώ (18) μηνών, εβδομήντα (70) διδακτικές ώρες την εβδομάδα, πέντε (5) μέρες την εβδομάδα, από Δευτέρα έως Παρασκευή, κατά τις απογευματινές ώρες με τη φοίτηση να είναι δωρεάν. Το έργο των ΣΔΕ, υλοποιείται στο πλαίσιο του *Επιχειρησιακού Προγράμματος Εκπαίδευσης και Δια Βίου Μάθησης* και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους. Λειτουργούν πενήντα οκτώ (58) ΣΔΕ σε όλη την χώρα μαζί με τα παραρτήματα, οκτώ (8) από τα οποία είναι μέσα σε σωφρονιστικά ιδρύματα. Τα γνωστικά αντικείμενα που διδάσκονται είναι: Ελληνική Γλώσσα, Μαθηματικά, Φυσικές Επιστήμες, Πληροφορική, Αγγλική Γλώσσα, Κοινωνική Εκπαίδευση, Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Πολιτισμική – Αισθητική Αγωγή. Σκοπός της λειτουργίας των ΣΔΕ είναι :Η ολοκλήρωση της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης. , Η ένταξη των εκπαιδευομένων σε δομές κατάρτισης μετά την ολοκλήρωση της δομής. Η απόκτηση νέων δεξιοτήτων και γνώσεων, Η αξιοποίηση προϋπάρχουσας γνώσης και ενίσχυση της προσωπικότητάς τους, Η βελτίωση της θέσης τους στην αγορά εργασίας.

⁹ Έζησε σε περίοδο όπου δεν είχε καλλιεργηθεί η εκπαίδευση ενηλίκων, ενστερνιζόμενος την πεποίθηση της «διαρκούς εκπαίδευσης» (Κόκκος, 2005).

όλοι να μαθαίνουν από τη ζωή είναι το ωραιότερο έργο του σχολείου» (Dewey J. 1964: 55)¹⁰. «Όσα περισσότερο μαθαίνει ένας οργανισμός, τόσα περισσότερα μένουν ακόμη να μάθει, ώστε να συνεχίσει. Διαφορετικά έρχεται ο θάνατος και η καταστροφή.» (Dewey J. 1971: 47)¹¹.

1.2.2 Eduard Lindeman¹². Στο βιβλίο *The Meaning of Adult Education* υποστηρίζει τέσσερις βασικές: 1) η εκπαίδευση αποτελεί δια βίου διεργασία, δεν πρέπει να θεωρείται προετοιμασία για ένα καλύτερο μέλλον γιατί αυτό θα αποτελούσε πνευματική στασιμότητα για εκπαιδευτές και εκπαιδευόμενους, 2) «η εκπαίδευση ενηλίκων, ορισμένη με μεγαλύτερη ακρίβεια, ξεκινά εκεί που σταματά η επαγγελματική εκπαίδευση» (Lindeman 1926α:5,) 3) έμφαση στο «πλάισιο» διδασκαλίας, στις «καταστάσεις» και όχι στα γνωστικά αντικείμενα 4) «μέγιστη επιδίωξη συντελεστών και σχεδιαστών εκπαιδευτικών προγραμμάτων, θα πρέπει να είναι η ενοποίηση πράξης με σκέψη και η αξιοποίηση της εμπειρίας». (Brookfield S. 2005). Εισήγαγε τον όρο *Ανδραγωγική* στην αμερικανική βιβλιογραφία χωρίς διεξοδική διερεύνηση.

1.2.3 Ο Paulo Freire και η κοινωνική προσέγγιση

Ο Paulo Freire (1921, Recife, Βραζιλία) σπούδασε νομική και φιλοσοφία αλλά στράφηκε στην παιδαγωγική και κοινωνιολογία. Ως κοινωνικός λειτουργός το 1961 και διευθυντής της Υπηρεσίας Πολιτιστικής Επιμόρφωσης εφάρμοσε εκστρατεία αλφαριθμητισμού, γνωστή ως «Μέθοδος Paulo Freire».¹³ Το 1967 δημοσίευσε το πρώτο βιβλίο *Education: The Practice of Freedom* (*Εκπαίδευση: Η άσκηση της ελευθερίας*) ενώ γνωστότερο είναι το «the Pedagogy of Oppressed» (*Η αγωγή του καταπιεζόμενου*). Ενδιαφέρθηκε για τη χειραφέτηση των ανθρώπων και δημιουργία ενός καλύτερου κόσμου. «Αυτή είναι η μεγάλη ανθρωπιστική και ιστορική αποστολή των καταπιεσμένων : Να απελευθερωθούν και να απελευθερώσουν τους καταπιεστές τους» (Freire 1972β:21). Η εκπαίδευση είναι μέσο δια του οποίου τα άτομα θα μπορέσουν «να αποκτήσουν κριτική συνειδητοποίηση της πραγματικότητας, να ανακαλύψουν τον εαυτό τους και να ασκήσουν ρόλο στον

¹⁰ Η έννοια της ανάπτυξης σχετίζεται με την προδιάθεση του ατόμου για συνεχή απόκτηση νέων εκπαιδευτικών εμπειριών ώστε καθέννας να μαθαίνει από αυτές αλλά και από την ίδια τη ζωή. Έτσι αναφέρει: «Αυτό που έμαθε κάποιος ως γνώση ή δεξιότητα σε μια κατάσταση γίνεται ένα εργαλείο για την κατανόηση και την αποτελεσματική διαχείριση των καταστάσεων που ακολουθούν. Η διαδικασία αυτή είναι τόσο μακριά όσο και η ζωή.» (Dewey J.1971: 44) «Από μια άποψη κάθε εμπειρία θα μπορούσε να κάνει κάτι για να προετοιμάσει το άτομο για τις κατοπινές εμπειρίες, βαθύτερες και αναλυτικότερες ποιότητες. Αυτό είναι το πραγματικό νόημα της ανάπτυξης η συνέχεια και η αναδόμηση της εμπειρίας.» (Dewey J.1971: 47)

¹¹ <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio2/praktika/basilou.htm> Η Εκπαίδευση Ενηλίκων υπό το πρίσμα δύο στοχαστών του 20ού αιώνα: J. Dewey και P. Freire Από την επιστημονική θεωρία στο κοινωνικό κίνημα και στους θεσμούς Βασιλική ΒΑΣΙΛΟΥ –ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ PhD Επιστημών της Αγωγής ΣΕΠ ΕΑΠ

¹² παιδί Δανών μεταναστών, γεννήθηκε στο Michigan των ΗΠΑ το 1885. Αναγκάστηκε από μικρή ηλικία να εργαστεί ενώ παράλληλα ολοκλήρωσε την τυπική εκπαίδευση Στην ηλικία των 22 ετών γίνεται δεκτός και φοιτά στο Αγροτικό Κολέγιο του Michigan. Αρχισυντάκτης του *The Cleaner*, έκδοσης του Michigan για την γεωργία, καθηγητής στο Κολέγιο George Williams της YMCA, Το 1924 έγινε καθηγητής κοινωνικής φιλοσοφίας, Σχολή Κοινωνικών Λειτουργιών της Νέας Υόρκης.

¹³ Το έργο διακόπτεται από το πραξικόπημα του 1964, συλλαμβάνεται, φυλακίζεται και εξορίζεται από το καθεστώς.

μελλοντικό μετασχηματισμό του κόσμου» (P.Jarvis 2005). Οι άνθρωποι είναι γνωστικό υποκείμενο και η εκπαίδευση μια διεργασία που αποσκοπεί στην κατανόηση των δομών της κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής.

1.2.4 Ο κύκλος μάθησης του Kolb

Ο Kolb ανέπτυξε την θεωρία του κύκλου μάθησης προσεγγίζοντας την εκπαίδευση ενηλίκων, τονίζοντας την αξία του βιώματος στην εκπαίδευση ενηλίκων και της ενσωμάτωσης προσωπικών εμπειριών των εκπαιδευομένων σε όλη την μαθησιακή διαδικασία και της ανάπτυξης γνώσεων και δεξιοτήτων. Σύμφωνα με αυτόν η εκπαίδευση εμπεριέχει θεωρητική κατάρτιση και εμπειρίες που «κουβαλά» ο εκπαιδευόμενος. Κατέληξε στον κύκλο της ζωής σχετιζόμενο με τέσσερα στάδια της εκπαίδευσης ενηλίκων ως εξής:

1^ο στάδιο: προετοιμασία εκπαιδευόμενου για ανάληψη εκπαιδευτικής δράσης, 2^ο: ενεργός συμμετοχή στην μάθηση, 3^ο: επεξεργασία εμπειρίας, 4^ο: γενική θεωρητική προσέγγιση εκπαιδευτικής διεργασίας. (Κόκκος, 2005).

Ο Jarvis (2004) επισημαίνει ότι το μοντέλο αυτό δεν περιλαμβάνει κοινωνικοπολιτισμική διάσταση και επίδραση αυτής στην διαδικασία της μάθησης.

1.2.5 Η προσωποκεντρική θεωρία του Rogers

Ο Rogers επικεντρώθηκε στην ανθρώπινη ύπαρξη ως παραγωγική οντότητα. Ο ενήλικας διαθέτει βιώματα και ωριμότητα ώστε να εξελιχθεί βασισμένος στις προσωπικές του εμπειρίες και επιλογές χωρίς να χρειάζεται συνακόλουθη εξάρτηση από τον εκπαιδευτή του (Jarvis, 2003).

Η μαθησιακή διεργασία δεν δύναται να στηρίζεται στην μονοπρόσωπη συζήτηση του διδάσκοντα- εκπαιδευτή αλλά ο κύριος ρόλος μεταφέρεται στον ενήλικα εκπαιδευόμενο αναλαμβάνοντας ενεργό ρόλο στην εκπαίδευσή του δυνάμενος να λαμβάνει αποφάσεις στο πλαίσιο αυτής. Σκοπός του εκπαιδευτή είναι η μεγιστοποίηση της ικανότητας αυτοκαθορισμού των εκπαιδευομένων και η διαμόρφωση ενεργών πολιτών (Κόκκος, 2005)

1.2.6 Η ανδραγωγική θεωρία του Knowles, (τέλη δεκαετίας του 1960 έως αρχές δεκαετίας 1990)

με τον E. Lindeman θεμελιωτή, όμως ο M. Knowles την επεξεργάστηκε και την ανέπτυξε περισσότερο, υποδηλώνοντας διαφοροποίηση εκπαίδευσης ενηλίκων από αυτήν των ανηλίκων (Κόκκος, 2005) αφού οι ενήλικες διαφέρουν από τους ανήλικους¹⁴. Η μάθηση αποτελεί διαδραστική

¹⁴ Έχουν την ανάγκη α) να γνωρίζουν για ποιο λόγο χρειάζεται να μάθουν κάτι, πριν εμπλακούν στη διεργασία εκμάθησής του β) και την ικανότητα να αυτοκαθορίζονται. • Εισέρχονται στην εκπαιδευτική διεργασία, φέρνοντας μαζί τους ένα απόθεμα εμπειριών πολύ μεγαλύτερο από εκείνο των παιδιών. • Θέλουν να αποκτούν γνώσεις σχετικές με τις συνθήκες τις οποίες αντιμετωπίζουν, ώστε να μπορούν να δρουν αποτελεσματικά. • Οι μαθησιακοί τους προσανατολισμοί έχουν ως επίκεντρο το πρόβλημα και όχι την απόκτηση αφηρημένων, ακαδημαϊκών γνώσεων. Τα πιο σημαντικά κίνητρα μάθησης είναι τα εσωτερικά (ανάγκη για ικανοποίηση από την εργασία, αυτοεκτίμηση κ.λπ.).

διεργασία ερμηνείας που οδηγεί στον συνεχή μετασχηματισμό βιωμάτων ενηλίκων εκπαιδευομένων και αναφέρεται στην ανάγκη τους για αυτοπραγμάτωση, αναγνώριση και ανάπτυξη όλου του δυναμικού τους, δίνοντας έμφαση στον τρόπο με τον οποίο εκπαιδευτές μπορούν να διευκολύνουν εκπαιδευόμενους ώστε να επιτύχουν τον στόχο (Kolb, 1984). Το άτομο στην πορεία προς την ωρίμανσή του, συσσωρεύει σημαντικό αριθμό εμπειριών που αποκτούν νόημα μέσα από την διεργασία μάθησης.

1.3 Ορισμός του ενήλικα

Κάποιες θεωρίες υποστηρίζουν ότι άτομο ηλικίας 25 ετών βρίσκεται στην ενηλικιότητα, ενώ άλλες αποφεύγουν να τοποθετούν χρονικούς περιορισμούς. Ένα άτομο θεωρείται ενήλικο όταν έχει αποκτήσει ορισμένο επίπεδο ωριμότητας, ώστε να μπορεί να είναι υπεύθυνο για τον εαυτό του συμπεριλαμβανομένης και της «οικονομικής» ευθύνης για τον ίδιο αλλά και για άλλα τρίτα άτομα. Σχεδόν όλες οι θεωρίες για τον ορισμό της λέξης «ενήλικος» ταυτίζονται ως προς το γεγονός ότι η ηλικία δεν προσδιορίζει την ενηλικιότητα. Το άτομο αποκτά την ενηλικιότητα όταν οι άλλοι το αντιμετωπίζουν σαν κοινωνικά ώριμο όν και όταν το ίδιο πιστεύει ότι την έχει κατακτήσει (Κόκκος, 2005).¹⁵

Αναγνωρίζοντας ασάφεια στον προσδιορισμό του όρου, η UNESCO (1997) υιοθέτησε τη φράση «**νέος και Εκπαίδευση Ενηλίκων**», αναφερόμενη στη μάθηση και κατάρτιση ατόμων μετασχολικής ηλικίας συγκατελεγόμενα στην ηλικιακή ομάδα των 15+. Πέραν της ηλικίας και νομικού ορίου ενηλικίωσης, ο ενήλικας μπορεί να προσδιοριστεί με βάση κοινωνικές και ψυχολογικές παραμέτρους.¹⁶ Διαπιστώνεται ότι οποιαδήποτε προσπάθεια ταξινόμησης της έννοιας «ενήλικας» δεν μπορεί από μόνη της να θεωρείται ολοκληρωμένη.

¹⁵ Ενήλικοι «είναι εκείνοι που θεωρούνται ενήλικοι από την κοινωνία στην οποία ζουν. Ο ενήλικας αναγνωρίζει τον εαυτό του και αναγνωρίζεται από τους άλλους ως τέτοιος» (UNESCO). «Γινόμαστε ενήλικες από κοινωνική άποψη, όταν αρχίζουμε να αναλαμβάνουμε ρόλους ενηλίκων, όπως τους ρόλους του πλήρως απασχολημένου, του συζύγου, γονέα, πολίτη που ψηφίζει κ.λπ. [...] Γινόμαστε ενήλικοι από ψυχολογική άποψη, όταν φτάνουμε στην αυτοαντίληψη ότι εμείς είμαστε οι υπεύθυνοι για τη ζωή μας, ότι είμαστε αυτοπροσδιοριζόμενοι.» (Knowles, 1998, 64). «Ενήλικας είναι κάθε άτομο ηλικίας 16 ετών και άνω που έχει ολοκληρώσει το αρχικό σύστημα εκπαίδευσης και κατάρτισης» (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2008, Ιωάννου, 2014). Η έννοια τείνει να συνδέεται με την ηλικία του ατόμου διαφοροποιούμενη από κοινωνία σε κοινωνία και αναλόγως της χρονικής περιόδου που αυτό χρησιμοποιείται (Rogers 1999). Χαρακτηριστικά ενηλικιότητας είναι η: α) «αίδη της πλήρους ανάπτυξης», β) «αίσθηση προοπτικής», γ) «αυτονομία» (Rogers A. 1998) γινόμενα κατανοητότερα αντιπαρτιθέμενα με τον προσδιορισμό της παιδικότητας .

¹⁶ Από την κοινωνική οπτική, η έννοια της ενηλικίωσης μπορεί να συνδέεται με τους κοινωνικούς ρόλους του εργαζομένου, του συζύγου, του γονέα, που μπορεί να υιοθετήσει τη δεδομένη στιγμή το άτομο. Τι γίνεται, όμως, όταν ένα κορίτσι 13 ετών αποκτήσει παιδί; Θεωρείται ενήλικας; Από ψυχολογικής πλευράς τα τελευταία τρία ψυχοκοινωνικά στάδια του Erickson αναφέρονται στην ενηλικίωση, ξεκινώντας από την ηλικία των 20 ετών μέχρι και τον θάνατο, όπου ο ενήλικας πλέον έχει να διαχειριστεί τις αναπτυξιακές συγκρούσεις της οικειότητας έναντι της απομόνωσης, της παραγωγικότητας έναντι της στασιμότητας και, τέλος, της καταξίωσης έναντι της απόγνωσης (Μαλικιώση-Λοΐζου, 1998).

1.4 Θεωρίες μάθησης των ενηλίκων

Μάθηση θεωρείται η μόνιμη και σταθερή αλλαγή στη συμπεριφορά ατόμου σε γνωσιολογικό, συναισθηματικό και κινητικό τομέα. Η μαθησιακή διαδικασία περιλαμβάνει γνωστική αλλαγή σε γνώσεις, ικανότητες, στάσεις και δεξιότητες. Η Εκπαίδευση Ενηλίκων διαφοροποιείται εξαιτίας των διαφορετικών χαρακτηριστικών του εκπαιδευομένου και του γεγονότος ότι ο ρυθμός μάθησης δεν συνάδει με τα επίπεδα ηλικιακής ανάπτυξης του ατόμου.

1.4.1 Η θεωρία της εκπαίδευσης για την κοινωνική αλλαγή¹⁷ : Η μέθοδος εντοπίζει τρία κύρια στάδια, το: α) διερευνητικό β) θεματικό γ) του προβληματισμού, που μέσα από την ολοκλήρωση τους, οι εκπαιδευόμενοι μπορούν να κατανοήσουν την άποψή τους για τον κόσμο και τη θέση τους σ' αυτόν (Τσιμπουκλή – Φίλιπς, 2008).¹⁸

1.4.2 Η θεωρία της Μετασχηματιστικής μάθησης¹⁹, πιο σύγχρονη και επικρατέστερη, παρουσιάστηκε το 1977 από τον J. Mezirow θέτοντας βασική παράμετρο τις διαφορετικές διαστάσεις της πραγματικότητας εξαρτώμενες και ενισχυόμενες από το ευρύτερο κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον.

1.5 Εμπόδια στη μάθηση των ενήλικων εκπαιδευομένων

Σύμφωνα με τον Κόκκο (2005), οι ενήλικες εκπαιδευόμενοι αντιμετωπίζουν αρκετά εμπόδια στη μάθηση εξωτερικά ή εσωτερικά, αλλά είναι τα εσωτερικά, που κατέχουν σημαντική θέση στην διαδικασία απόφασης του εκπαιδευομένου παραμονής ή όχι στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα και επένδυσης ή όχι στη μάθηση. Ο Rogers (1999) υποστηρίζει ότι καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία μάθησης των ενηλίκων διαδραματίζουν οι εσωτερικοί φραγμοί που προέρχονται από προϋπάρχουσες γνώσεις ή από συναισθηματικούς παράγοντες

Προ-υπάρχουσες γνώσεις: Ο ενήλικας εκπαιδευόμενος επενδύοντας συναισθηματικά σε προηγούμενες γνώσεις και ικανότητες «δαπανά ακόμη περισσότερο, για να υπερασπιστεί την ακεραιότητα αυτής της γνώσης, συνεπώς οι καινούριες μαθησιακές αλλαγές μπορεί, μερικές φορές, να βρουν σθεναρή αντίδραση» (Rogers, 1999, 277).

¹⁷ Ο Freire πιστεύει ότι κοινωνικά αποκλεισμένοι και καταπιεσμένοι διαμορφώνουν αλλοτριωμένες συνειδήσεις, υιοθετούν αξίες και πρότυπα μη ανήκοντα στην πραγματικότητα που οι ίδιοι βιώνουν, γ' αυτό και ο ρόλος της Εκπαίδευσης Ενηλίκων είναι η απελευθέρωση εκπαιδευομένων ώστε καταφέρνουν να αμφισβητήσουν τις παραδοχές τους μέσω του κριτικού στοχασμού (Κόκκος, 2005).

¹⁸ <https://blogs.sch.gr/kkiourtsis/files/2011/05/ekpaideysi-ekpaideytw-n-en%CE%B9likwn-2008.pdf>

¹⁹ Σκοπός της είναι η καλλιέργεια αυτόνομης σκέψης ενηλίκων που προϋποθέτει αλληλεπίδραση προσωπικών και κοινωνικών δεδομένων και έχει αποτέλεσμα την απόκτηση ικανοτήτων ερμηνείας και εμπειριών. Ο Mezirow (1991) πρότεινε δεκαπέντε τρόπους για ενεργοποίηση της μετασχηματίζουσας μάθησης (ιστορίες ζωής, ανάλυση κρίσιμων συμβάντων, τήρηση ημερολογίου κλπ)

Ο Rogers (1999) χαρακτηριστικά αναφέρει:

«...μέσα στα πλαίσια κάθε ομάδας ενηλίκων εκπαιδευόμενων θα υπάρχει μεγάλο φάσμα αναγκών, και μέσα σε κάθε συμμετέχοντα θα υπάρχει ένα διαφορετικό μίγμα αναγκών. Αυτό το μίγμα θα μεταβάλλεται διαρκώς, καθώς η μάθηση προχωρεί και η κατάσταση ζωής του ατόμου αλλάζει. Αυτός είναι ο λόγος που προκαθορισμένα και ομοιόμορφα μαθησιακά αποτελέσματα δεν μπορούν ποτέ να επιτευχθούν στα προγράμματα ενηλίκων, και είναι, επίσης, ο λόγος που κάθε ενήλικας εκπαιδευόμενος θα λάβει από οποιανδήποτε μαθησιακή κατάσταση ό,τι εκείνος απαιτήσει, καθώς και ο λόγος που η μάθηση ενηλίκων είναι μοναδική για κάθε εκπαιδευόμενο και ιαπρόβλεπτη» (128)

Ο εισερχόμενος σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα ενήλικας εκπαιδευόμενος, ενδεχομένως να ανήκει σε μία ευάλωτη ομάδα, και μπορεί να παρουσιάζει τις ακόλουθες αρνητικές συναισθηματικές αντιδράσεις: α) Φόβο για κριτική στάση από τα μέλη της ομάδας β) Άγχος και κατάθλιψη γ) Αποξένωση και περιθωριοποίηση δ) Αρνητική αυτοεικόνα, χαμηλή αυτοεκτίμηση, συναισθήματα απαξίωσης ε) Παθητική ή επιθετική στάση που προκύπτει από τις προηγούμενες εμπειρίες στο σύστημα εκπαίδευσης, αλλά και από εμπειρίες που έχει με άλλους επίσημους οργανισμούς (π.χ. υπηρεσίες πρόνοιας) στ) Απογοήτευση

Επιπρόσθετα, ενδέχεται ο εκπαιδευόμενος να παρουσιάζει θετικά συναισθήματα, όπως α) ελπίδα για τις δυνατές προοπτικές που του προσφέρει η εκπαίδευση, καθώς και β) αισιοδοξία και γ) αυτοεκτίμηση, στην περίπτωση που συναντήσει έναν υποστηρικτικό εκπαιδευτή με σεβασμό στην ιδιαιτερότητά του και πίστη στις δυνατότητές του. Ως εκ τούτου ο εκπαιδευτικός καλείται να υιοθετήσει επιπρόσθετους ρόλους, όπως τον ρόλο του συμβούλου και αυτού του εμπυχωτή, ενώ ο ίδιος καλείται να εξετάσει τις προσδοκίες (αυτοεκπληρούμενη προφητεία) και τις προσωπικές του στάσεις απέναντι σε άτομα συγκεκριμένων ευάλωτων ομάδων.

Τέλος, η Cross (1981) παραθέτει μια ταξινόμηση των εμποδίων στη μάθηση των ενηλίκων, που περιλαμβάνει τις ακόλουθες τρεις κατηγορίες:

A) Εμπόδια που προέρχονται και αποδίδονται στις καταστάσεις ζωής (situational) ενήλικα εκπαιδευόμενου (όπως φροντίδα παιδιών, ανεπαρκές εισόδημα κ.ά.).

B) Εμπόδια συνδεδεμένα με την εκπαιδευτική διαδικασία/εμπειρία (institutional), όπως κακή οργάνωση εκπαιδευτικού προγράμματος, εγκαταστάσεις, ώρες λειτουργίας κ.ο.κ.

Γ) Εμπόδια προδιάθεσης (dispositional barriers) συνδεδεμένα με προηγούμενες εμπειρίες (ιδιαίτερα εκπαιδευτικές) των εκπαιδευομένων αλλά και στάσεις, αντιλήψεις, προκαταλήψεις (στο Abdullah et al, 2008, 70; National Center for the Study of Adult Learning and Literacy, 2005; Καραλής, 2013)

1.6. Στρατηγικές μάθησης

Μερικές φορές η μάθηση είναι μία απλή παθητική διαδικασία. Με άλλα λόγια, συμβαίνει απλά και μόνο γιατί κάποιος υπόκειται σε αυτήν την κατάσταση. Παρ' όλα αυτά, πιο συχνά προϋποθέτει από την πλευρά του μαθητή να ενεργήσει σωματικά, νοητικά ή σωματικά και νοητικά ταυτόχρονα. Έτσι, δύναται κανείς να αποκτήσει όχι μόνο δεξιότητες και γνώσεις, αλλά αξίες για τη ζωή, ικανότητες προσαρμογής σε συμπεριφορές και συναισθηματικές αντιδράσεις.

Εν ολίγοις, είναι μία μακροπρόθεσμη αλλαγή στις νοητικές αναπαραστάσεις ή τους συνειρμούς που οφείλεται στην εμπειρία. Μακροπρόθεσμη, διότι δεν είναι απλώς μία μεταβατική αξιοποίηση της πληροφορίας, αλλά ούτε είναι και απαραίτητο να διαρκεί εις αεί. Η βάση της μάθησης εδράζεται στον εγκέφαλο. Αυτή, λοιπόν, η αλλαγή που επιφέρει η μάθηση οφείλεται στην εμπειρία μέσω της σωματικής ωρίμανσης, της νοητικής ωρίμανσης και γενικότερα όλων των μεταβατικών σταδίων της ζωής με τα οποία έρχεται αντιμέτωπος ο κάθε άνθρωπος. Προκειμένου, όμως, αυτή η μακροπρόθεσμη διαδικασία να αποτελέσει παντοτινό έρεισμα, κάποιες στρατηγικές μάθησης θα πρέπει να αξιοποιηθούν, προκειμένου να λειτουργήσουν ως μία δικλείδα ασφαλείας για τη γενίκευση της παρεχόμενης γνώσης.

Οι στρατηγικές μάθησης αποτελούν μία συγκεκριμένη ακολουθία πράξεων στις οποίες υπόκειται ο εκάστοτε μαθητής, προκειμένου να καταστεί η μαθησιακή διαδικασία πιο εύκολη, γρήγορη, ευχάριστη και αποτελεσματική, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να προσαρμοστεί και σε άλλες καταστάσεις (Oxford, 1990). Υπάρχουν κυρίως δύο είδη στρατηγικών που ακολουθούνται για την επίτευξη της μαθησιακής διαδικασίας. Πιο συγκεκριμένα, λόγος γίνεται για τις άμεσες στρατηγικές και τις έμμεσες. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται οι μνημονικές, οι γνωστικές, οι αναπλήρωσης και στη δεύτερη οι μεταγνωστικές, οι συναισθηματικές και οι κοινωνικές.

Αναλυτικότερα, στις μνημονικές εντάσσεται η δημιουργία συνδέσμων, όπως η ικανότητα της ομαδοποίησης και της συσχέτισης, η χρήση εικόνων και ήχων προκειμένου να υπάρχει οπτικοακουστικό ερέθισμα, η ομαδική επανάληψη ή και προσαρμοσμένη ατομικά. Στις γνωστικές κατατάσσονται η τυπική εξάσκηση, η ικανότητα του να αποτελεί κανείς τον πομπό μηνυμάτων για να αναπαράγει περιεχόμενο και φυσικά ο διαχωρισμός θεμελιωδών και δευτερευόντων σημείων. Όσο αφορά στην αναπλήρωση, θα μπορούσε να λεχθεί ότι γίνεται λόγος για τη χρήση ενδείξεων και την αποφυγή των περιορισμών μέσω διαφόρων προσαρμογών. Από την άλλη, στις έμμεσες στρατηγικές

εκμάθησης και πιο συγκεκριμένα στις μεταγνωστικές γίνεται επικέντρωση μάθησης μέσω της συσχέτισης νέο υλικού με υλικό το οποίο έχει γίνει ήδη γνωστό. Επίσης, η οργάνωση, ο σχεδιασμός της μάθησης και η αξιολόγηση μέσω της αυτοαξιολόγησης διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην όλη διαδικασία. Ένα πολύ σημαντικό τμήμα των έμμεσων στρατηγικών είναι οι συναισθηματικές στρατηγικές στις οποίες εντάσσονται η διαχείριση του προκληθέντος άγχους, αλλά και η ενθάρρυνση του εκάστοτε μαθητή μέσω αναπαραγωγής θετικών σκέψεων, περισυλλογής ή ακόμη και χιούμορ. Τέλος, οι κοινωνικές στρατηγικές είναι αυτές που συνδέουν τον μαθητή όχι μόνο με την ίδια τη διαδικασία, αλλά και με τους συμμαθητές του, εφόσον γίνεται επεξεργασία της παρεχόμενης γνώσης ομαδικά. Σε αυτό το σημείο εντάσσονται οι ερωτήσεις που μπορεί να θέσει ο μαθητής σε περίπτωση που υπάρχει κάτι δυσνόητο ή για να επιβεβαιώσει το περιεχόμενο και η συνεργασία με προχωρημένους μαθητές ή και μη, κάτι που οδηγεί στην επεξεργασία της γνώσης και στη συναισθηματική κατανόηση το μαθητή ως ον.

Βιβλιογραφία

- Αθανασίου, Α., Μπαλντούκας, Α. & Παναούρα, Ρ. (2014). Εγχειρίδιο προς Εκπαιδευτές Ενηλίκων. Λευκωσία: Έκδοση Πανεπιστημίου Frederick.
- Αθανασίου, Λ. (2007). Μέθοδοι και τεχνικές έρευνας στις επιστήμες της αγωγής: ποσοτικές και ποιοτικές προσεγγίσεις. Ιωάννινα: Εφύρα.
- Βεργίδης, Δ. (2001). «Δια βίου εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική». Στο: Κ. Π. Χάρης, Ν. Β. Πετρουλάκης & Σ. Νικόδημος (επιμ.), Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση και Δια βίου Μάθηση: διεθνής εμπειρία και ελληνική προοπτική (Πρακτικά του Θ' Διεθνούς Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος), σσ.127-144. Αθήνα: Ατραπός
- Βογιατζή, Α «Η δια βίου μάθηση ως παράγοντας ευημερίας των ενήλικων εκπαιδευομένων» Διπλωματική Εργασία. Πανεπιστήμιο Αιγαίου Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού. Ρόδος, 2017
- Δημητρόπουλος Ε., (2000). *Συμβουλευτική Προσανατολισμός τόμος Α Συμβουλευτική και Συμβουλευτική Ψυχολογία*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Ιωάννου, Ν. (2014). Χαρακτηριστικά του ενήλικα εκπαιδευομένου και εμπόδια στη μάθηση. Δραστηριότητα Ομαδικής Μάθησης. «Εκπαίδευση των Εκπαιδευτών Ενηλίκων που διδάσκουν σε εύαλωτες ομάδες πληθυσμού». Αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Θεματολόγιο για την Εκπαίδευση Ενηλίκων (ΑΕΘΕΕ) 2012-2014, http://www.moec.gov.cy/aethee/omadiki_mathisi/fev_2014/1_ananeomeno_evropaiko_thematologio_nikoletta_ioannou.p ανακτήθηκε στις 25/20/2020
- Καραλής, Θ. (2013). Κίνητρα και εμπόδια για τη συμμετοχή των ενηλίκων στη δια βίου εκπαίδευση. ΙΝΕ ΓΣΕΕ και ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ.

- Κόκκος, Α. (2005α). Εκπαίδευση Ενηλίκων: Ανιχνεύοντας το πεδίο. Αθήνα: Μεταίχμιο. 113.
- Κόκκος, Α. (2005). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Ανιχνεύοντας το πεδίο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Μαυρογιώργος, Γ. (1999). «Μια απάντηση στον αποκλεισμό: Η δια βίου εκπαίδευση». Στο: Γ. Τσιάκαλος – Ε. Σπανού (επιμ.), *Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός* (σσ.259-267). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νικηταρά, Χρ.(2001). «Δια βίου παιδεία», διασαφήνιση και ορισμοί. Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων, τεύχος 5, σσ. 71-79.
- Brookfield, S. (1986). *Understanding and Facilitating Adult Learning*. San Francisco: Jossey-Bass
- Cross-Durant, A. (2001) J. Dewey and Lifelong Education, in: Jarvis P. (ed.), *Twentieth century thinkers in adult and continuing education* (Kogan Page, UK)
- Dewey J., (1971), *Experience and Education* (Collier-Macmillan, London)
- Dewey, J. (1964) *Democracy and Education* (Macmillan, London)
- Flude, I.R. Parrot A., (1979), *Education and the Challenge of change* (OUP, Milton Keynes, London)
- Jarvis, P. (1987). *Adult Learning in the Social Context*. London: Croom Helm Jarvis P. (2000). *Globalisation, the Learning Society and Comparative Education*. *Comparative Education*, Vol. 36(3), pp.343-355.
- Jarvis, P. (2001). *Learning in Later Life*. London: Kogan Page. Jarvis P. (2004). *Συνεχιζόμενη εκπαίδευση και κατάρτιση: Θεωρία και πράξη* (μτφρ. Α. Μανιάτη). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Jarvis P. (2006). *Beyond the Learning Society: Globalisation and the Moral Imperative for Reflective Social Change*. *International Journal of Lifelong Education*, Vol. 25(3), pp. 201-211.
- Jarvis, P. (επιμ.) (2007). *Οι θεμελιωτές της Εκπαίδευσης Ενηλίκων* (μτφρ.: Α. Θεοδωρακάκου). Αθήνα: Μεταίχμιο. Jarvis, P. (2007). *Globalisation, Lifelong Learning and the Learning*.
- Knowles, M. S., Holton, E. F., & Swanson, R. A. (1998). *The Adult Learner*. Woburn: Butterworth – Heinemann.
- Krumboltz, J. D. (1996). A learning theory of career counseling. In M. L. Savickas & W. B. Walsh (Eds.), *Handbook of career counseling theory and practice* (p. 55–80). Davies-Black Publishing.
- Marples, R. (επιμ.) (2003). *Οι Σκοποί της Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- McLeod, J. (2005). *Εισαγωγή στη συμβουλευτική*. Αθήνα: Μεταίχμιο
- Olesen H.S. (2006). *Δια Βίου Μάθηση – Μια πρόκληση για την Έρευνα στην ΕΕ* (Γραπτή συνέντευξη από τον Henning Salling Olesen). *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, τεύχος 8,σελ.13.

- Oxford R., 1990. *Language learning strategies: what every teacher should know*. Newborn House/Harder & Row, New York.
- Rogers, A. (1999). *Η Εκπαίδευση Ενηλίκων* (μτφ.: Μ. Παπαδοπούλου-Μ. Τόμπρου), Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Rogers, A. (2002). *Ενήλικοι Εκπαιδευόμενοι: Χαρακτηριστικά, Ανάγκες, Τρόποι Μάθησης*. Στο: Κόκκος, Α. (επιμ.), *Διεθνής Συνδιάσκεψη για την Εκπαίδευση Ενηλίκων*, σ. 84-114. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Savickas, M. L. (2005). *The Theory and Practice of Career Construction*. In S. D. Brown & R. W. Lent (Eds.), *Career development and counseling: Putting theory and research to work* (p. 42–70). John Wiley & Sons Inc.
- Super, D. E. (1963). *Self-Concepts in Vocational Development*. In D. E. Super, R. Starishevsky, N. Matlin, & J. P. Jordaan (Eds.). *Career development: Self-concept theory* (pp. 17–32). New York: College Entrance Examination Board.
- UNESCO. (1997). *What is Adult Education?*, http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/INSTITUTES/UII/confintea/pdf/press/position_paper_adult_education_en.pdf • UNESCO. (2009). *Global report on adult learning and education*. UNESCO Institute of Lifelong Learning, ανακτήθηκε στις 29/02/2022
- <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001864/186431e.pdf>. ανακτήθηκε στις 209/02/20202
- http://www.acc.teithe.gr/el/news/Announcements/docs/3o%20Newsletter_OMPRESLA.pdf, ανακτήθηκε στις 28/02/2020
- <https://blogs.sch.gr/kkiourtsis/files/2011/05/ekpaideysi-ekpaideytw-n-en%CE%B9likwn-2008.pdf> ανακτήθηκε στις 27/02/2020
- https://pseve.org/wp-content/uploads/2018/03/Volume08_Issue3_Malikiosi-Loizou.pdf, ανακτήθηκε στις 27/20/2020
- <http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/3858/1151.pdf> ανακτήθηκε στις 14/02/2020